

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

РЕНЬ Лариса Василівна

УДК 37.013.42-058.51

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ
З ДІТЬМИ ВУЛИЦІ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т.Г.Шевченка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
Завацька Людмила Миколаївна,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка,
завідувач кафедри соціальної педагогіки;

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Карпенко Олена Георгіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
теорії та технології соціальної роботи;

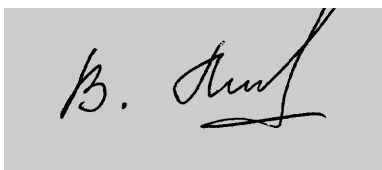
кандидат педагогічних наук, доцент
Кальченко Лариса Володимирівна,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут педагогіки і психології,
доцент кафедри соціальної педагогіки

Захист дисертації відбудеться: 19 травня 2011 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 18 квітня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Соціально значущі перетворення в українському суспільстві привертають увагу до виховання підростаючого покоління, актуалізують питання реалізації задекларованої у нормативно-правових актах України пріоритетності прав дитинства. Однак глибокі соціальні потрясіння, кризовий стан економіки, культури та освіти погіршують умови життя і виховання дітей у сім'ях, що, безперечно, призводить до зростання ризиків, з якими доводиться зіткнутися дітям та їхнім батькам. Привертає увагу і той факт, що економічні та моральні катаклізми у суспільстві посилюють несприятливі тенденції розвитку і виховання дітей та загострили питання надання допомоги у дитячо-підлітковому середовищі, в якому поширюються прояви дитячого алкоголізму, наркоманії та злочинності. Це зумовлює закріплення за окремими групами неповнолітніх статусу «діти вулиці».

Осмилення перспектив подолання дитячої бездоглядності та безпритульності відображене у Концепції Державної програми на 2006-2010 рр., що обґрунтовує висновок про необхідність забезпечення ефективних соціально-педагогічних впливів різних соціальних інститутів на процеси підтримки і захисту такої категорії дітей, здійснюючи, перш за все, ефективну профілактичну роботу.

Явище соціального сирітства, найболючішим проявом якого є поширення феномена «діти вулиці», стало негативним відображенням сьогодення. «Діти вулиці» – це соціально дезадаптована категорія неповнолітніх, життя та здоров'я яких піддаються постійним ризикам. При цьому доведено, що деструктивний вплив вуличного середовища призводить до втрати дітьми необхідних соціальних зв'язків, позитивно спрямованих умінь, навичок та набуття негативного досвіду і проявів делінквентної поведінки.

Питання особливостей означеної проблеми характеризуються багатовекторністю наукових пошуків. Зокрема, теоретичні аспекти дитячої бездоглядності і безпритульності та причини поширення явища «діти вулиці» висвітлюються у працях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Л. Волинець, Н. Дівіциної, Л. Завацької, А. Капської, О. Коваленко, Н. Максимової, А. Нечаєвої, Б. Пруднікова та ін.; психолого-педагогічні особливості бездоглядних та безпритульних дітей розкрито у дослідженнях Т. Зайцевської, А. Кацера, Ю. Клейберга, Т. Малихіної, А. Прялухіної, І. Цушка та ін.; негативний вплив вулиці на розвиток особистості дитини відзначають П. Автомонов, І. Зверєва, А. Гонєєв, О. Селіванова, Є. Слуцький та ін.; питання вдосконалення соціально-правового захисту дітей розкривають Н. Агаркова, О. Караман, І. Ковчина, Ж. Петрочко та ін.; висвітлюють можливі шляхи вирішення проблеми дітей вулиці Т. Бессонова, А. Гоголева, Л. Мардахасєв, В. Оржеховська, А. Реан, Н. Сморгунова, І. Тарханова, Т. Федорченко та ін.; розвиток сімейних форм життєвладштування знедолених дітей розглядають Г. Бєвз, Н. Комарова, В. Ослон, І. Пеша та ін.; особливості професійної діяльності соціального педагога з дітьми груп ризику досліджують Л. Артющкіна, Р. Вайнола, О. Карпенко, І. Мамайчук, Л. Міщик, Л. Оліференко, А. Полянничко, О. Січкара, С. Харченко та ін.; вирішення проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності у різні історичні періоди розкривають

В. Виноградова-Бондаренко, Р. Воляннюк, І. Діптан, А. Зінченко, О. Ільченко, О. Паращевіна, Т. Янченко та ін.; дисертаційні дослідження українських науковців Л. Кальченко та Н. Павлик присвячені розробці педагогічних умов ефективної діяльності притулків для дітей щодо належного соціального захисту та виховання бездоглядних і безпритульних неповнолітніх.

Водночас аналіз сучасних соціально-педагогічних досліджень засвідчив: незважаючи на те, що окремі аспекти означеної проблеми представлені у працях українських та зарубіжних науковців, у цілому проблема профілактичної роботи з дітьми вулиці та створення її адекватних соціально-педагогічних умов недостатньо відображені у науковій літературі і не стали об'єктом системних науково-педагогічних пошуків.

Актуальність і соціальна значущість дисертаційного дослідження значною мірою зумовлена необхідністю розв'язання низки протиріч, які склались між: потребою суспільства у повноцінному, гармонійно розвиненому підростаючому поколінні та життєдіяльністю бездоглядних і безпритульних дітей, кількість яких становить певну частину суспільства; задекларованим державою пріоритетом соціального захисту дітей та фактичною відсутністю реальної соціальної захищеності дітей вулиці; об'єктивною потребою суспільства у попередженні та локалізації явища «діти вулиці» та відсутністю у соціально-педагогічній теорії положень про створення адекватних умов профілактичної роботи з даною категорією дітей, їх організації та технологічного забезпечення; необхідністю здійснення профілактичної роботи з дітьми вулиці та невідповідністю спеціалістів до такого виду діяльності; наявністю значних соціально-педагогічних можливостей державних і недержавних інституцій у профілактичній роботі з дітьми вулиці та недостатнім їх використанням у реальній практиці, що обумовлено відсутністю обґрунтованих механізмів взаємодії цих інституцій.

Означене вище та ґрунтовний аналіз реальної ситуації (на профілактичному обліку служб у справах дітей в Україні перебуває біля 150 тис. дітей) підкреслює необхідність не лише надання соціально-педагогічної допомоги дітям, але й вирішення питань наукового обґрунтування теоретичних засад і механізмів такої допомоги. Актуальність проблеми та її недостатнє розкриття у вітчизняній соціально-педагогічній науці обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Соціально-педагогічні умови профілактичної роботи з дітьми вулиці»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка «Науково-методична підготовка спеціалістів педагогічної освіти – соціальних педагогів» (2010-2015 рр.).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (протокол № 6 від 30 січня 2008 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 26 лютого 2008 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці структурно-функціональної моделі і соціально-педагогічних умов здійснення профілактичної роботи з дітьми вулиці.

Відповідно до мети було окреслено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз наукової літератури та розкрити сутність соціального феномена «діти вулиці», причини його появи і детермінанти десоціалізації дітей.

2. Окреслити в ретроспективному плані процес становлення та розвитку профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності як особливого напрямку соціально-педагогічної допомоги.

3. Виявити сутність і реальний стан соціально-педагогічної профілактичної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми, розкрити особливості організації даного процесу.

4. Визначити, науково обґрунтувати соціально-педагогічні умови, розробити структурно-функціональну модель профілактичної роботи з дітьми вулиці та експериментально перевірити ефективність їх дії.

Об'єкт дослідження – процес профілактичної роботи з дітьми вулиці.

Предмет дослідження – зміст, особливості соціально-педагогічних умов та їх вплив на якість профілактичної роботи з дітьми вулиці.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є науково-педагогічні основи виховання (І. Бех, О. Газман, Д. Пащенко, В. Сухомлинський, Н. Чернуха та ін.); соціально-педагогічні засади процесу соціалізації (Т. Алексеєнко, Б. Вульф, Н. Лавриченко, А. Мудрик та ін.); положення технологізації соціально-педагогічного процесу та особливості профілактичної роботи (Р. Вайнола, Л. Завацька, І. Зверева, Г. Золотова, Л. Кальченко, А. Капська, О. Карпенко, І. Ковчина, І. Козубовська, Л. Линник, Л. Міщик, Ж. Петрочко, І. Пеша, О. Полякова, С. Харченко та ін.); теоретичні засади превентивного виховання (С. Белічева, О. Вакуленко, В. Оржеховська, О. Пилипенко та ін.); історичні аспекти організації опіки над дітьми (В. Виноградова-Бондаренко, А. Горілій, А. Зінченко, К. Чертова, Л. Штефан, Т. Янченко та ін.); а також нормативно-законодавча база щодо соціального захисту дітей: закони України «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», а також Концепція превентивного виховання.

У процесі розв'язання поставлених завдань були використані такі *методи дослідження*: *теоретичні* – аналіз наукової літератури, а також синтез, класифікація, узагальнення з метою розкриття змісту базових понять дослідження та обґрунтування сутності процесу профілактичної роботи з дітьми вулиці; *контент-аналіз* нормативно-правових документів слугував визначенню особливостей організації профілактичної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми; *метод моделювання* використано з метою розробки структурно-функціональної моделі профілактичної роботи з дітьми вулиці; *емпіричні* – спостереження (безпосереднє, опосередковане), анкетування, інтерв'ювання, експертна оцінка, тестування, бесіди, узагальнення досвіду діяльності інституцій соціального захисту

дітей, що допомогло виявити реальний стан організації профілактичної роботи з дітьми вулиці; *педагогічний експеримент* (констатувальний і формувальний) дозволив обґрунтувати і впровадити соціально-педагогічні умови та розробити і перевірити доцільність структурно-функціональної моделі профілактичної роботи з дітьми вулиці; *статистичні* – обробка даних за допомогою методів математичної статистики з метою визначення якісних та кількісних показників отриманих результатів, оцінювання ефективності впливу соціально-педагогічних умов на якість профілактичної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

– *вперше визначено і висвітлено* етапи профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності як напряму соціально-педагогічної діяльності в історичному контексті; *виявлено й обґрунтовано* соціально-педагогічні умови (створення життєвого соціально-зорієнтованого простору для бездоглядних і безпритульних дітей, формування превентивного потенціалу дітей вулиці, забезпечення підготовки фахівців та волонтерів до профілактичної роботи з дітьми вулиці), *розроблено* структурно-функціональну модель профілактичної роботи з дітьми вулиці, у якій *розкрито* її мету, завдання, функції (діагностична, реабілітуюча, розвивальна, координуюча, прогностична), принципи (персоніфікація профілактичної роботи, пріоритет прав та інтересів дитини, комплексність, поступовість включення дитини до просоціальної сфери, суб'єктність), підходи (системний, оптимально-особистісний, проблемно-особистісний, варіативно-суб'єктивний, ресурсний) та компоненти (організаційно-технологічний, змістовий, кадровий) і *окреслено* результат профілактичної роботи; *обґрунтовано* критерії, показники та *виявлено* рівні соціалізованості дітей вулиці;

– *запропоновано авторське трактування* понять «профілактична робота з дітьми вулиці», «життєвий соціально-зорієнтований простір бездоглядних та безпритульних дітей», «превентивний потенціал»;

– *подальшого розвитку набули* наукові пояснення феномена «діти вулиці», причини його поширення та детермінанти десоціалізації неповнолітніх, технології профілактичної роботи з дітьми вулиці;

– *уточнено* організаційно-методичне забезпечення профілактичної роботи соціального педагога з бездоглядними та безпритульними дітьми у школі, притулку та закладі денного перебування дітей.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні соціально-педагогічних умов та структурно-функціональної моделі профілактичної роботи з дітьми вулиці у загальноосвітній школі, відділі соціально-профілактичної роботи, притулку; тренінгової програми «Превенція» для дітей вулиці, програми «Кроки» для підготовки волонтерів до роботи з дітьми вулиці; технологічного інструментарію для роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми; організації діяльності нових структурних підрозділів на базі відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми – Ресурсний центр та Волонтерський відділ.

Основні положення та результати дисертації можуть бути використані соціальними педагогами у практичній діяльності в загальноосвітніх школах, закладах соціального захисту дітей з метою проведення профілактичної роботи;

працівниками соціальних служб з метою створення волонтерських груп для роботи з дітьми вулиці. Отримані теоретичні висновки та практичні результати дослідження можуть бути використані при читанні навчальних курсів з теорії та методики виховання, соціальної педагогіки, технологій соціально-педагогічної роботи.

Результати дослідження *впроваджено* у процес соціально-виховної роботи загальноосвітніх шкіл № 3 м. Чернігів (довідка № 12 від 17.01.2011 р.), № 34 м. Чернігів (довідка № 43 від 24.01.2011 р.), Чернігівського (довідка № 01-24/12 від 17.01.2011 р.) та Ніжинського (довідка № 61 від 20.01.2011 р.) обласних притулків для дітей, відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми Комунального закладу «Позашкільний навчальний заклад «Центр роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання» Чернігівської міської ради (довідка № 10 від 25.01.2011 р.), у Чернігівському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського (довідка № 01-12/62 від 25.01.2011 р.) та Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т.Г.Шевченка (довідка № 04-11/90 від 27.01.2011 р.).

Особистий внесок здобувача. У статті «Вулична соціальна робота з дітьми: особливості здійснення», опублікованій у співавторстві з Л. Завацькою, автором розкрито специфіку вуличної соціальної роботи та роботи на вулиці. У статті «Перспективна модель Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці», опублікованій у співавторстві з Л. Завацькою, автором запропоновано модель Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні результати дослідження були представлені у доповідях та повідомленнях на наукових, науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Виховання у сім'ї та суспільство» (Чернігів, 2008), «Актуальні питання соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах» (Київ, 2009), «Психологические проблемы современной семьи» (Москва, 2009), «Соціально-психологічні особливості сучасної молоді» (Чернігів, 2009), «Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності» (Ніжин, 2010), «Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології» (Луцьк, 2010); *всукраїнських* – «Актуальні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах» (Чернігів, 2006), «Актуальні проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді» (Ніжин, 2007), «Актуальні проблеми соціальної педагогіки: теорія і практика» (Чернігів, 2007), «Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення» (Черкаси, 2008), «Проблеми соціальної роботи в аспекті реформування соціальних відносин» (Чернігів, 2008), «Формування культури родинного виховання: проблеми і перспективи» (Івано-Франківськ, 2008), «Сучасні проблеми професійної підготовки майбутнього фахівця: інноваційний досвід і перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 2010), «Підготовка майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності у процесі педагогічної практики» (Глухів, 2010), «Перші сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2010); *регіональних* – «Сучасна українська сім'я: гендерні проблеми та шляхи їх подолання» (Чернігів, 2009); а

також обговорювалися та отримали позитивну оцінку на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (2007-2010 рр.), методичних семінарах за участю представників психологічних служб загальноосвітніх шкіл та педагогічних працівників притулків для дітей м. Чернігова та Чернігівської області.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 18 публікаціях. З них: 1 методичні рекомендації, 13 статей (11 у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України – 2 у співавторстві), 4 тези доповідей.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, додатків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 209 сторінках, проілюстровано 8 таблицями та 12 рисунками на 13 сторінках. Список використаних джерел складається з 354 найменувань (8 іноземною мовою), 21 додаток викладено на 70 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 316 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, його мету, завдання, об'єкт і предмет, визначено методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, представлено інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження, надано відомості про структуру роботи.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади профілактичної роботи з дітьми вулиці»** – розглянуто сутність соціального феномена «діти вулиці», в теоретичному плані обґрунтовано причини його появи та детермінанти десоціалізації дітей, в історичному контексті проаналізовано й окреслено процес становлення профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності як напряму соціально-педагогічної допомоги, розкрито зміст та особливості організації в Україні профілактичної роботи з дітьми вулиці на початку ХХІ ст.

Аналіз концептуальних положень у психолого-педагогічних, соціологічних дослідженнях та практики діяльності соціальних служб, органів і спеціальних установ для дітей дозволив установити, що сьогодні вживаються такі терміни, як: «бездоглядні діти», «безпритульні діти», «бездомні», «діти, позбавлені батьківського піклування», «соціальні сироти», «неповнолітні групи ризику», «неприкаяні діти», «покинуті», «діти у скруті», «діти кризових категорій» та ін.

Виявлено, що до категорії «діти вулиці» відносяться, перш за все, бездоглядні та безпритульні діти. Констатовано, що у межах *педагогічного підходу* діти вулиці розглядаються, як: бездоглядні, тобто такі, за якими не здійснюється нагляд та контроль (В. Татенко, Т. Титаренко), діти з «ускладненою поведінкою» (Н. Щуркова), важковиховувані діти (Н. Дідусь, В. Степанов). Відповідно до *психологічного підходу*, поняття «діти вулиці» об'єднує соціально дезадаптованих (Б. Алмазов, Л. Грищенко, Н. Максимова, Є.Холостова), а іноді представників неформальних груп (І. Башкатов, Ф.Мустаєва); на основі *юридичного підходу* досліджувана категорія дітей розглядається у нормативно-правовому полі з визначенням їх соціально-правового статусу; *соціально-педагогічний підхід* дозволяє розглядати дітей вулиці як категорію дітей групи ризику, причому ризику як для самої дитини, так і для суспільства загалом (Т. Алексеєнко, А. Капська, Л. Завацька,

Л. Оліференко, С. Титова, Т. Шульга), або як соціальних сиріт (О. Безпалько, Л. Волинець, Н. Комарова, Л. Мардахаєв, В. Оржеховська, Н. Павлик, І. Пеша та ін.), чи як педагогічно занедбаних дітей (Р. Овчарова, І. Мамайчук).

Доведено, що *діти вулиці* – це неповнолітні, які в силу певних причин знаходяться у складній соціальній ситуації, головною ознакою якої є неодноразове їх перебування на вулиці впродовж значної частини доби (чи впродовж днів, тижнів, місяців) без позитивного соціалізуючого впливу дорослих, що супроводжується загрозою для життя та здоров'я цих дітей. Встановлено необхідність враховувати перехід відсутності батьківського нагляду та емоційного зв'язку з батьками чи особами, що їх замінюють (бездоглядність), у відмежування дитини від сім'ї взагалі (безпритульність), що часто супроводжується проявом девіантної поведінки. Характеристика соціальної ситуації дітей вулиці відзначається порушенням міжособистісних стосунків у сім'ї та школі, переважанням беззмістовного проведення часу, входженням до асоціальних референтних груп, що і визначає особливості процесу соціалізації бездоглядних та безпритульних дітей.

Виявлено, що розв'язання складної та суперечливої проблеми профілактичної роботи з дітьми вулиці потребує системного підходу. Результатом цього стало визначення причин появи даного явища стосовно особистості неповнолітнього – зовнішніх та внутрішніх. Розкрито, що внутрішні причини є наслідком дії причин зовнішніх, а дія зовнішніх причин визначається внутрішніми. Так, до *зовнішніх причин* явища було віднесено причини *соціально-економічного характеру* – процес урбанізації, відсутність економічної стабільності, соціальна дезорганізація, криза системи шкільної освіти, екологічні проблеми; *соціально-психологічного характеру* – несприятлива ситуація взаємодії з дорослими або з однолітками. Серед *внутрішніх причин* визначено такі: порушення психічного розвитку, особистісні риси (ситуаційно-особистісні реакції), акцентуації характеру, психофізичні аномалії. Подібне розмежування сприяло визначенню стратегії профілактичної роботи щодо дитячої бездоглядності та безпритульності. Поєднання зовнішніх та внутрішніх причин, що зумовлюють поширення явища та визначають формування певних соціально-психологічних особливостей дітей вулиці, є *детермінантами* їх десоціалізації, основними серед яких є: соціальна, сімейна, інституційна, індивідуальна, дозвіллева, інформаційна.

Доведено, що становлення певної системи профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності розпочалося ще у 20-х роках ХХ ст., що забезпечувалось на той час появою необхідних для цього умов: наявність законодавчої бази щодо охорони та соціального захисту дітей; вивчення, прогнозування і вирішення проблеми на науковому рівні; функціонування розгалуженої мережі державних та громадських інституцій, діяльність яких розповсюджувалася на дітей різних вікових груп і з різним рівнем дезадаптації; активізація дій виховних систем у роботі з даною категорією дітей.

Констатовано, що у 30-х роках ХХ ст. підхід до проблеми «діти вулиці» базувався на репресивно-каральній моделі при фактичному невизнанні її існування, що нівелювало вже набуті позитивні ознаки дії системи профілактики явища дитячої бездоглядності та безпритульності. Впродовж 40-80-х років ХХ ст.

здійснювалась розбудова закладів для бездоглядних та безпритульних дітей згідно з вимогами часу, акцент робився на посиленні відповідальності батьків за власних дітей, залученні батьків та дітей до виховних заходів освітніх і позашкільних закладів. На жаль, здобуття Україною незалежності, що супроводжувалося низкою економічних проблем, призвело до появи категорії «діти вулиці». Перегляд та реорганізація нормативно-правової бази системи профілактики стали об'єктивною необхідністю. В її основу було закладено гуманістичний підхід, що передбачає розуміння необхідності своєчасного захисту дітей від несприятливого впливу середовища, надання їм допомоги, забезпечення права на освіту, охорону здоров'я та відпочинок.

З'ясовано, що профілактика явища «діти вулиці» – це науково обґрунтована соціально-педагогічна діяльність, спрямована на попередження поширення явищ дитячої бездоглядності та безпритульності, локалізацію їх причин та мінімізацію негативних наслідків як для суспільства, так і для конкретної дитини. Залежно від того, на якій стадії розвитку проблеми проводиться профілактика, використовуються різні заходи щодо попередження, запобігання поширенню чи закриття проблеми. Відповідно розрізняється первинна, вторинна та третинна профілактична робота.

Профілактична робота з дітьми вулиці – це цілеспрямована соціально-педагогічна діяльність, що має на меті оптимізацію соціальної ситуації кожної конкретної бездоглядної та безпритульної дитини шляхом усунення чи нейтралізації детермінант її десоціалізації, сприяє зменшенню та локалізації їх девіантної поведінки. Доведено, що зміст профілактичної роботи проектується залежно від міри відчуження дитини від інституційної сфери і передбачає одночасний цілеспрямований профілактичний вплив як на особистість дитини, так і на її соціальне середовище.

Розкрито особливості організаційного аспекту профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності за наявності суб'єктного (або інституційного) забезпечення. Суть їх полягає у тому, що спеціалізованими суб'єктами профілактики досліджуваного явища одночасно є державні та недержавні установи, діяльність яких безпосередньо спрямована на профілактику дитячої бездоглядності та безпритульності (служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальна міліція у справах дітей, органи освіти і охорони здоров'я, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, громадські організації). Під час проведення профілактичних заходів вони виступають як їхні безпосередні організатори і виконавці.

Специфіка дії інституалізаційних суб'єктів, які виступають як самостійна система організації профілактичної роботи, спонукала до побудови системи залучення суб'єктів на різних рівнях профілактики явища «діти вулиці», що базується на інтеграції діяльності інституцій соціально-педагогічної допомоги і підтримки, охоплює всі рівні профілактичної роботи (первинну, вторинну, третинну) та передбачає перетворення відносно самостійних суб'єктів у єдину цілісну соціально-виховну систему.

У другому розділі – **«Особливості соціально-педагогічних умов профілактичної роботи з дітьми вулиці»** – розкрито реальний стан та проблеми

профілактичної роботи з дітьми вулиці, науково обґрунтовано соціально-педагогічні умови, структурно-функціональну модель профілактичної роботи з дітьми вулиці та охарактеризовано процес їх впровадження; обґрунтовано критерії, показники та виявлено рівні соціалізованості дітей вулиці; описано хід формувального експерименту та представлено динаміку рівнів соціалізованості дітей вулиці під впливом соціально-педагогічних умов.

Зазначено, що експериментальна соціально-педагогічна робота проводилася на базі відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми Позашкільного навчального закладу «Центр роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання» м. Чернігова, Чернігівського та Ніжинського обласних притулків для дітей, середніх загальноосвітніх шкіл I-III ступеня № 3, № 34 м. Чернігова. В експериментальну роботу включено 96 вихованців Чернігівського та Ніжинського обласних притулків для дітей, 105 дітей-клієнтів відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми, 35 педагогічних працівників шкіл, притулків та відділу соціально-профілактичної роботи, 28 студентів ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка.

На етапі констатувального експерименту виявлено реальний стан профілактичної роботи стосовно бездоглядних і безпритульних дітей. Встановлено, що частиною соціально-виховної роботи загальноосвітньої школи є профілактичні програми, які однак впроваджуються хаотично, спонтанно і в основному з орієнтацією на процес, а не на результат; відсутнє науково-методичне забезпечення і простежується недостатнє розуміння вчителями сутності профілактичної роботи та своєї ролі у цьому процесі; недостатній рівень володіння спеціальними знаннями щодо роботи з бездоглядними дітьми, що породжує негативне ставлення учня до педагога, до школи, і як наслідок – відчуження його від даного суб'єкта та інституту соціалізації. У роботі притулків та відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми відзначається недостатнє технологічне забезпечення; формальність деяких процедур; відсутність наступності у процесі профілактичної роботи та мотивації у дітей до взаємодії з соціальними педагогами, що призводить до використання примусових методів роботи з ними. У процесі дослідження також виявлено, що 37,8% учнів часто задумувалися над тим, щоб утекти із дому; для 50,6% опитаних є актуальним жорстоке поведіння у сім'ї; 80% – не знають установ та організацій, що можуть допомогти дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Доведена необхідність пошуку нових підходів до вирішення проблеми «діти вулиці». Визначено і науково обґрунтовано *соціально-педагогічні умови*, що розглядаються як цілеспрямовано організовані обставини, необхідні для забезпечення ефективності процесу профілактичної роботи з дітьми вулиці. Перша умова – *створення життєвого соціально-зорієнтованого простору для бездоглядних та безпритульних дітей* – передбачала, по-перше, організацію соціального середовища для бездоглядних та безпритульних дітей, яке б сприяло задоволенню їхніх потреб та просоціальних інтересів, налагодженню стосунків із сім'єю; по-друге, спеціально створену взаємодію спеціалістів соціальної сфери з унікальним суб'єктивним світом дитини вулиці, завдяки чому може відбуватися посилення мотивації останньої до позитивних особистісних змін. Для створення життєвого

соціально-зорієнтованого простору бездоглядних та безпритульних дітей важливе значення має його технологізація, яка є необхідним організаційно-педагогічним аспектом забезпечення процесу профілактичної роботи з дітьми вулиці, його чіткості та прогнозованості. Друга умова – *формування превентивного потенціалу дітей вулиці* – була спрямована на змістове наповнення профілактичної роботи з дітьми вулиці та передбачала розвиток у них прихованих особистісних нахилів, що можуть попередити прояв їх деструктивної поведінки та вибір деформованого способу життя. Третя умова – *забезпечення підготовки фахівців та волонтерів до профілактичної роботи з дітьми вулиці* – передбачала організацію цілеспрямованого, науково обґрунтованого та методично наповненого процесу надання спеціалістам та добровільним помічникам (волонтерам), які залучені до цієї та безпритульними дітьми. Визначено взаємозв'язок та взаємодоповнення між соціально-педагогічними умовами, які забезпечують цілісність і ефективність профілактичної роботи з дітьми вулиці та відповідають організаційно-технологічному, змістовому, кадровому компонентам структурно-функціональної моделі профілактичної роботи з дітьми вулиці (рис. 1).

На основі використання низки діагностичних методик, адаптованих автором, зокрема «Методики виявлення схильності дітей до девіантної поведінки», «Опитувальника для педагогічних працівників та батьків на виявлення труднощів у поведінці та емоційних розладів у дітей», «Анкети для визначення рівня сформованості превентивного потенціалу дітей вулиці», «Опитувальника для визначення стану влаштування життєвого соціально-зорієнтованого простору дітей вулиці» було визначено *критерії*, відповідні їм *показники (емоційно-поведінковий – схильність до порушень норм та правил, адиктивної, делінквентної, саморуйнівної поведінки, агресії та насильства, гіперактивності, емоційні порушення, проблеми у взаємовідносинах з однолітками, вольовий контроль емоційних реакцій; сформованість превентивного потенціалу – знання та ставлення до здорового способу життя, правових норм, наявність навичок конструктивного спілкування; влаштування життєвого соціально-зорієнтованого простору – фізичне здоров'я, зовнішній вигляд, психоемоційний стан дитини, просоціальна активність, ставлення до норм і правил закладу, бажання навчатися, налагодження стосунків з батьками чи особами, які їх замінюють, плани дитини на майбутнє, дозвілля, умови проживання) та рівні (високий, середній, низький) соціалізованості дітей вулиці*. Рівень соціалізованості став головною діагностичною ознакою при оцінюванні нами якості профілактичної роботи з дітьми вулиці, покращенню якої сприяло впровадження окреслених соціально-педагогічних умов.

При створенні життєвого соціально-зорієнтованого простору для бездоглядних та безпритульних дітей (*перша соціально-педагогічна умова*) ми намагалися включити у процес сім'ю, школу, вулицю як можливі середовища їх соціалізації. Оскільки саме заклади інституційної сфери покликані забезпечити процес соціалізації, було спроектовано й організовано взаємодію загальноосвітньої школи, притулку та відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми.

Рис. 1. Структурно-функціональна модель профілактичної роботи з дітьми вулиці

Організація профілактичної роботи у загальноосвітній школі передбачала виявлення та соціальний супровід бездоглядних дітей. За допомогою комплексного діагностування («Матриця визначення узагальненого показника благополуччя дитини», «Карта особистості», «Методика первинної діагностики та виявлення дітей «групи ризику») було виявлено дітей, які потребували підвищеної уваги. Для роботи з ними застосовувалася технологія ведення випадку (сімейні конференції, індивідуальне консультування, бесіди, тренування соціальних якостей та навичок, методи заміщення, повернення, створення позитивних проєктивних міфів, складання карти цілей тощо), яка здійснювалася завдяки залученню спеціалістів відділу соціально-профілактичної роботи. Одним із головних механізмів життєвого соціально-зорієнтованого простору став вплив відділу соціально-профілактичної роботи на позаінституційну сферу, що забезпечувався завдяки вуличній соціальній роботі, у процесі якої визначалися місця дислокації дітей вулиці та заохочення їх до відвідання закладу. Вказані заходи сприяли задоволенню базових потреб дітей, формуванню їх просоціальних інтересів, налагодженню стосунків у сім'ї та школі, а у разі необхідності – підготовці до тимчасового перебування у притулку шляхом забезпечення поступовості змін у їхній поведінці та ціннісних орієнтаціях (адекватний характер спілкування, прийняття норм і правил закладу, бажання навчатися та ін.).

Для формування превентивного потенціалу дітей вулиці (*друга соціально-педагогічна умова*) було розроблено та впроваджено тренінгову програму «Превенція», яка включала 10 занять і була спрямована на корекцію, формування та розвиток знань, умінь і навичок щодо здорового способу життя, безпечної поведінки, конструктивного спілкування, правових норм. Найбільш ефективними методами запропонованої нами програми виявилися: комунікативні вправи («Я-висловлювання»), вправи на визначення міфів і фактів щодо шкідливих звичок та ВІЛ-інфекції, рольові ігри («Я у конфлікті», «Маніпуляція»), аналіз сімейних ситуацій, спільний проєкт («Моє дозвілля»). Все це загалом сприяло актуалізації, формуванню та розвитку у дітей позитивних соціальних навичок (конструктивна взаємодія з однолітками, відмова від адиктивної поведінки, вибір здорового способу життя), особистісних рис (відповідальність, впевненість).

З метою забезпечення підготовки фахівців та волонтерів до профілактичної роботи з дітьми вулиці (*третьа соціально-педагогічна умова*) були організовані для фахівців (соціальних педагогів та психологів загальноосвітніх шкіл, відділу соціально-профілактичної роботи, притулку) методичні семінари («Сутність, причини та детермінанти соціального феномена «діти вулиці», «Технологічне забезпечення профілактичної роботи з дітьми вулиці» та ін.), круглі столи («Педагогічна підтримка бездоглядних та безпритульних дітей, їхніх батьків», «Супервізія у соціально-педагогічній роботі з дітьми вулиці» та ін.), рольові ігри («Вихід у сім'ю» та ін.); для волонтерів розроблено і впроваджено програму їхньої підготовки «Кроки». Означені заходи сприяли реалізації можливостей надання дітям вулиці кваліфікованої соціально-педагогічної допомоги під час ресоціалізації. З метою посилення ефективності впливу соціально-педагогічних умов було організовано Ресурсний центр та Волонтерський відділ, які діяли на базі відділу соціально-профілактичної роботи.

Після завершення формувального експерименту було проведено контрольний зріз за методиками, використаними на констатувальному етапі, та здійснено оцінювання рівнів за трьома критеріями, що засвідчив ефективність дії соціально-педагогічних умов профілактичної роботи з дітьми вулиці та результативність впровадження структурно-функціональної моделі, яка дозволила за відповідними закономірностями, принципами і логікою вибудувати та реалізувати завдання формувального експерименту.

Виявлено, що після завершення формувального експерименту простежуються позитивні зміни за всіма критеріями соціалізованості дітей вулиці в експериментальній (104 особи) і частково у контрольній (97 осіб) групах (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів соціалізованості дітей вулиці під впливом соціально-педагогічних умов профілактичної роботи

Критерії	Рівні	Емоційно-поведінковий				Сформованість превентивного потенціалу				Влаштування життєвого соціально-зорієнтованого простору			
		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
		до	після	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після
Високий	а.п.	24	21	15	47	4	5	4	54	2	9	3	40
	%	24,9	21,7	14,4	45,2	4,1	5,2	3,8	51,9	2,1	9,3	2,9	38,5
Середній	а.п.	54	52	66	39	17	28	18	42	12	29	15	55
	%	55,6	53,6	63,5	37,5	17,5	28,8	17,3	40,4	12,4	29,9	14,4	52,9
Низький	а.п.	19	24	23	18	76	64	82	8	83	59	86	9
	%	19,5	24,7	22,1	17,3	78,4	66,0	78,9	7,7	85,5	60,8	82,7	8,6

Отримані дані дозволяють стверджувати, що навіть при дії звичайних, традиційних умов профілактичної роботи у школі, відділі соціально-профілактичної роботи, у притулку відбувається певний профілактичний вплив на бездоглядних та безпритульних дітей контрольної групи. А в експериментальній групі значущі показники зростання високого рівня соціалізованості дітей вулиці під впливом соціально-педагогічних умов профілактичної роботи було виявлено за всіма критеріями після експерименту (рис. 2).

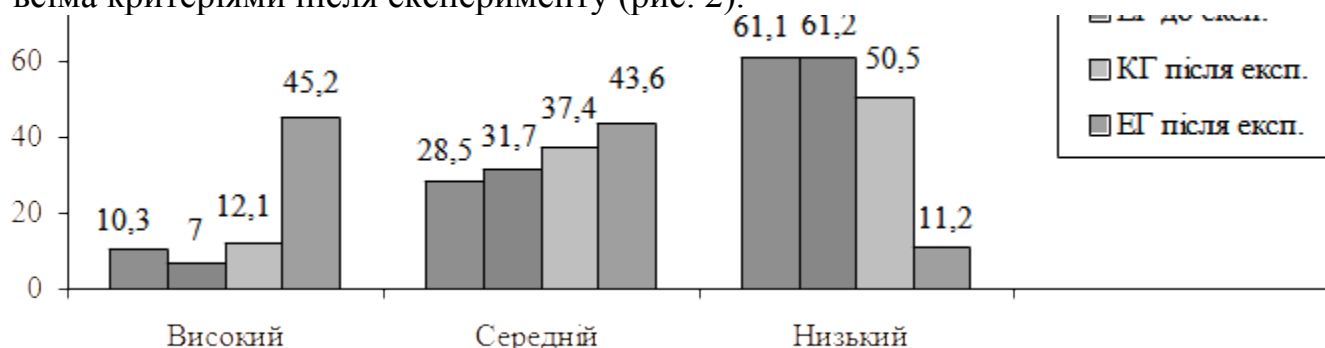

Рис. 2. Динаміка рівнів соціалізованості дітей вулиці (%)

Так, в ЕГ переважали показники високого рівня, які збільшилися у 6,5 разів (з 7% до 45,2%), також зросли у 1,4 рази показники середнього рівня (з 31,7% до 43,6%). Зміни у КГ були незначні, домінували показники низького рівня (50,5%).

Отже, отримані результати, зафіксовані після проведення дослідження, підтверджують доцільність використання як у теоретичному, так і в практичному плані розроблених нами структурно-функціональної моделі, соціально-педагогічних умов та методик у процесі здійснення профілактичної роботи і засвідчують позитивні зміни у поведінці та життєвлаштуванні дітей вулиці.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми профілактичної роботи з дітьми вулиці, що виявляється в обґрунтуванні теоретичних положень про категорію «діти вулиці», розробці структурно-функціональної моделі профілактичної роботи з дітьми вулиці, виявленні ефективних соціально-педагогічних умов, що сприяють поверненню дітей з вулиці, посиленню соціально-педагогічної підтримки та інституціоналізаційного позитивного впливу на поведінку даної категорії дітей. Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених мети і завдань та дали підстави для таких *висновків*:

1. Аналіз означеної проблеми показує, що вона має місце у різних країнах та визнана на міжнародному рівні. Проте не існує єдиного підходу до трактування робочих понять. Праці вітчизняних і зарубіжних науковців дають підстави класифікувати дослідження, що вивчають дану проблему, за такими основними *підходами* до розуміння поняття «діти вулиці»: педагогічний, психологічний, юридичний, соціально-педагогічний. Запропоновано авторське тлумачення поняття «*діти вулиці*»: це неповнолітні, які в силу певних причин знаходяться у складній соціальній ситуації, головною ознакою якої є неодноразове перебування на вулиці впродовж значної частини доби (чи впродовж днів, тижнів, місяців) без позитивного соціалізуючого впливу дорослих, що супроводжується загрозою для життя та здоров'я цих дітей. Характеризуючи дітей вулиці, слід враховувати перехід відсутності батьківського нагляду та емоційного зв'язку з батьками чи особами, які їх замінюють (бездоглядність), у відмежування дитини від сім'ї взагалі (безпритульність), що супроводжується девіантною поведінкою. Узагальнена характеристика соціально-психолого-педагогічного портрету дітей вулиці дала можливість визначити особливості соціальної ситуації цієї категорії дітей, яка представлена передусім наявністю значних соціальних, психолого-педагогічних та медичних проблем.

Вивчення причин появи даного явища стосовно особистості дитини дозволило окреслити їх групи – зовнішні (соціально-економічні та соціально-психологічні) і внутрішні. Серед *зовнішніх причин* соціально-економічного характеру визначено: процес урбанізації, відсутність економічної стабільності, соціальна дезорганізація, криза системи шкільної освіти, екологічні проблеми; соціально-психологічного характеру – несприятлива ситуація взаємодії з дорослими або з однолітками. До *внутрішніх причин* належать порушення психічного розвитку, особистісні риси

(ситуаційно-особистісні реакції), акцентуації характеру, психофізичні аномалії. Відповідно основними *детермінантами* десоціалізації дітей визначено соціальну, сімейну, інституційну, індивідуальну, дозвіллеву, інформаційну, які є своєрідним поєднанням внутрішніх і зовнішніх причин та спричиняють поширення явища, визначають формування певних соціально-психологічних особливостей дітей вулиці. Серед них сімейна дисфункційність є відправною детермінантою у процесі десоціалізації дитини.

2. Ретроспективне дослідження соціально-педагогічної допомоги знедоленим дітям виявило, що при переході від одного етапу розвитку суспільства до іншого спостерігається еволюція підходів щодо допомоги бездоглядним та безпритульним дітям: від стихійних форм – до інституалізації їх життєвлаштування (у притулки, інтернатні заклади) – до деінституалізації і впровадження форм сімейної опіки (розміщення дітей у прийомні, патронатні, фостерні сім'ї) – до появи та закріплення інституту прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу.

Аналіз становлення та розвитку профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності в Україні дозволив визначити етапи даного процесу: *перший етап* (1917-1985 рр.) характеризується зародженням та утвердженням системи профілактики; *другий етап* (1985 р. – до кінця 90-х років) відзначається послабленням системи профілактики у зв'язку з політичними та соціально-економічними перетвореннями, що відповідно проявилось у збільшенні кількості правопорушень неповнолітніх; *третій етап* (з кінця 90-х років ХХ ст. і триває нині) пов'язаний із активною розбудовою соціальної політики держави, прийняттям важливих нормативно-правових актів у галузі профілактики дитячої бездоглядності, безпритульності та правопорушень.

3. Визначено, що *профілактична робота з дітьми вулиці* є цілеспрямованою соціально-педагогічною діяльністю, що має на меті оптимізацію соціальної ситуації кожної конкретної бездоглядної та безпритульної дитини шляхом усунення чи нейтралізації детермінант її десоціалізації, сприяє зменшенню та локалізації їх девіантної поведінки. Вона унеможлиблює подальшу особистісну деформацію дитини вулиці та створює оптимальні соціально-педагогічні умови для її соціалізації. *Особливістю профілактичної роботи з дітьми вулиці* є те, що вона повинна охоплювати неповнолітніх, які мають різну міру відчуження від сім'ї, школи та інституцій дозвілля (бездоглядних, безпритульних, вихованців закладів соціального захисту), тобто профілактична робота має вестися як в інституційній, так і в позаінституційній сферах і передбачає цілеспрямований профілактичний вплив на їх особистість та соціальне середовище.

Вивчення реального стану профілактичної роботи з дітьми вулиці показало, що наявні програми впроваджуються хаотично, спонтанно і в основному з орієнтацією на процес, а не на результат, простежується недостатній рівень володіння знаннями щодо роботи з бездоглядними дітьми у спеціалістів, недостатнє технологічне забезпечення цього процесу, а також відсутність його наступності та мотивації у дітей до взаємодії з соціальними педагогами, що призводить до використання примусових методів роботи з вихованцями. Все це засвідчило необхідність удосконалення даного процесу, налагодження взаємодії різних інституцій, виявлення ефективних технологій соціально-педагогічної

роботи з бездоглядними, безпритульними дітьми та їхніми батьками (чи особами, які їх замінюють).

4. Визначено, науково обґрунтовано та впроваджено *соціально-педагогічні умови* профілактичної роботи з дітьми вулиці, серед яких: створення життєвого соціально-зорієнтованого простору для бездоглядних та безпритульних дітей (взаємодія школи, відділу соціально-профілактичної роботи з дітьми, притулку для дітей у реалізації технології ведення випадку, залучення дітей з вулиці до інституційної сфери, організація діяльності Ресурсного центру); формування превентивного потенціалу дітей вулиці (впровадження авторської програми «Превенція» для дітей вулиці); забезпечення підготовки фахівців та волонтерів до профілактичної роботи з дітьми вулиці (організація роботи методичних семінарів для педагогічних працівників школи, відділу соціально-профілактичної роботи та притулку щодо профілактичної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми, впровадження авторської програми «Кроки» для підготовки волонтерів до роботи з дітьми вулиці, створення Волонтерського відділу).

Виявлені умови сприяли реалізації структурно-функціональної моделі профілактичної роботи з дітьми вулиці, у якій розкрито її мету, завдання, функції (діагностична, реабілітуюча, розвивальна, координуюча, прогностична), принципи (персоніфікація профілактичної роботи, пріоритет прав та інтересів дитини, комплексність, поступовість включення дитини до просоціальної сфери, суб'єктність), підходи (системний, оптимально-особистісний, проблемно-особистісний, варіативно-суб'єктивний, ресурсний) та компоненти (організаційно-технологічний, змістовий, кадровий) і окреслено результат профілактичної роботи.

5. На основі обґрунтованих критеріїв соціалізованості дітей вулиці (емоційно-поведінковий, сформованість превентивного потенціалу, влаштованість життєвого соціально-зорієнтованого простору) виявлено позитивну динаміку рівнів соціалізованості (високий, середній, низький), що засвідчили ефективність дії соціально-педагогічних умов та структурно-функціональної моделі профілактичної роботи. В експериментальній групі переважали показники високого рівня, які збільшилися у 6,5 разів (з 7% до 45,2%), також зросли майже у 1,4 разів показники середнього рівня (з 31,7% до 43,6%). Зміни у контрольній групі були незначні, переважали показники низького рівня (50,5%). Таким чином, математична перевірка засвідчила ефективність виявлених та впроваджених соціально-педагогічних умов і структурно-функціональної моделі профілактичної роботи з дітьми вулиці.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів сформульованої проблеми, а є лише вихідним етапом вивчення даного феномена. Подальшого вивчення потребують питання щодо формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів/працівників до роботи з дітьми вулиці; третинна соціально-педагогічна профілактична робота (реабілітуюча) із бездоглядними та безпритульними дітьми в умовах соціальних гуртожитків, інтернатів; адаптація дітей вулиці до життя у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу; технології соціально-профілактичної роботи з дітьми вулиці у зарубіжних країнах.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Рень Л.В. Соціально-профілактична робота з бездоглядними та безпритульними дітьми: методичні рекомендації для фахівців соціальної сфери / Л.В. Рень. – Чернігів : ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2011. – 72 с.
2. Рень Л.В. Взаємодія суспільних інституцій у процесі здійснення соціально-педагогічної підтримки «дітей вулиці» / Л.В. Рень // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка : збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2008. – Вип. 50. – С. 169–174. – (Серія: педагогічні науки).
3. Рень Л.В. Волонтерська діяльність у профілактичній роботі з дітьми вулиці / Л.В. Рень // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : наук.-теорет. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 19. – С. 189–193.
4. Рень Л.В. Вулична соціальна робота з дітьми: особливості здійснення / Л.М. Завацька, Л.В. Рень // Вісник Черкаського університету. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – Вип. 121. – С. 54–57. – (Серія: педагогічні науки).
5. Рень Л.В. Дисфункціональна сім'я як головна детермінанта дитячої безпритульності / Л.В. Рень // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ : ПНУ імені Василя Стефаника, 2008. – Вип. XXII-XXIII. – С. 220–227.
6. Рень Л.В. Метод ведення випадку у соціально-педагогічній допомозі дітям вулиці / Л.В. Рень // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка: збірник. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 61. – С. 127–133. – (Серія: педагогічні науки).
7. Рень Л.В. Особливості соціально-реабілітаційної діяльності у притулках для неповнолітніх / Л.В. Рень // Наукові записки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / [за заг. ред. проф. Є.І. Коваленко]. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2008. – № 1. – С.104-106. – (Серія: психолого-педагогічні науки).
8. Рень Л.В. Перспективна модель Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці / Л.М. Завацька, Л.В. Рень // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2009. – № 1. – С. 59–68.
9. Рень Л.В. Професійне вигорання соціальних педагогів, що працюють з дітьми вулиці / Л.В. Рень // Наукові записки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / [за заг. ред. проф. Є.І.Коваленко]. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 6. – Ч. 2. – С. 148–150. – (Серія: психолого-педагогічні науки).
10. Рень Л.В. Профілактична діяльність школи щодо дитячої бездоглядності та безпритульності / Л.В.Рень // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / [ред. кол.: Бех І.Д., Огнев'юк В.О., Кононко О.Л]. – К. : КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (Спец. вип., Ч.2). – С. 37–40.
11. Рень Л.В. Профілактична робота з дітьми вулиці як соціально-педагогічна проблема / Л.В. Рень // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка: збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2009. – Вип. 84. – С. 155–159. – (Серія: педагогічні науки).
12. Рень Л.В. Соціально-педагогічна підтримка дітей вулиці неурядовими організаціями / Л.В. Рень // Науковий вісник Волинського національного університету

- імені Лесі Українки. – Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2010. – № 13. – С. 168–172. – (Серія: педагогічні науки).
13. Рень Л.В. Психологічні чинники явища дитячої безпритульності / Л.В. Рень // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка: зб. наук. праць: у 2 т. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 74. – Том 2. – С.117–120. – (Серія: психологічні науки).
 14. Рень Л.В. Соціально-педагогічна взаємодія спеціалістів у діяльності притулків для неповнолітніх / Л.В. Рень // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка: зб. наук. праць у 2-х т. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – Вип. 41. – Том 2. – С. 113–115. – (Серія: психологічні науки).
 15. Рень Л.В. Насильство у сім'ї як фактор поширення явища «діти вулиці» / Л.В. Рень // Проблеми соціальної роботи в аспекті реформування соціальних відносин : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 27 березня 2008 р., м. Чернігів / [за ред. Н.І. Кривоконь, Т.І. Сили]. – Чернігів : ЧДПСТП, 2008. – С. 205–209.
 16. Рень Л.В. Особливості соціально-реабілітаційної діяльності у притулках для неповнолітніх / Л.В. Рень // Актуальні проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 5-річчю факультету психології та соціальної роботи 14-16 листопада 2007 року / [за ред. А.І. Конончук]. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – С. 189–192.
 17. Рень Л.В. Професійне вигорання соціальних педагогів, що працюють з дітьми вулиці / Л.В. Рень // Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 5-7 листопада 2009 року / [за ред. А.І. Конончук]. – Ніжин : НДУ імені М.Гоголя, 2009. – С. 170–172.
 18. Рень Л.В. Социально-психологическая помощь дистантным семьям (украинский опыт) [Электронный ресурс] / Л.В.Рень // 4-ая Междунар. науч. конф. [«Психологические проблемы современной семьи»]: тезисы конференции / [под ред. Е.И. Захаровой, О.А. Карабановой]. – М. : [б.и.] – 2009. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 530–532. – Режим доступа : <http://www.familypsychology.ru/files/conf/4/conf4.pdf>

АНОТАЦІЇ

Рень Л.В. Соціально-педагогічні умови профілактичної роботи з дітьми вулиці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертація присвячена проблемі профілактичної роботи з дітьми вулиці. Автором проаналізовано основні теоретичні положення, розкрито сутність і зміст понятійного апарату, причини появи явища, детермінанти десоціалізації дітей; охарактеризовано процес становлення профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності в історичному контексті; виявлено особливості змісту, організації та стану профілактичної роботи з дітьми вулиці.

Визначено соціально-педагогічні умови (створення життєвого соціально-зорієнтованого простору для бездоглядних та безпритульних дітей, формування превентивного потенціалу дітей вулиці, забезпечення підготовки фахівців та волонтерів до профілактичної роботи з дітьми вулиці), розроблено структурно-функціональну модель профілактичної роботи з дітьми вулиці. Розкрито зміст формувального експерименту, підтверджено ефективність соціально-педагогічних умов та структурно-функціональної моделі.

Ключові слова: діти вулиці, бездоглядність, безпритульність, профілактична робота з дітьми вулиці, соціально-педагогічні умови.

Рень Л.В. Социально-педагогические условия профилактической работы с детьми улицы. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена проблеме профилактической работы с детьми улицы. Проанализированы основные теоретические положения исследуемой проблемы. Раскрыты сущность и содержание понятийного аппарата, причины возникновения явления и детерминанты десоциализации детей. Определены подходы к толкованию понятия «дети улицы»: педагогический, психологический, юридический, социально-педагогический. Установлено, что дети улицы – это несовершеннолетние, которые в силу разных причин находятся в сложной социальной ситуации, главным признаком которой является неоднократное пребывание на улице на протяжении значительной части суток (или дней, недель, месяцев) без позитивного социализирующего влияния взрослых, что сопровождается угрозой для жизни и здоровья этих детей. Социальная ситуация детей улицы характеризуется нарушениями межличностных отношений в семье и школе, преобладанием бессодержательного проведения времени, вхождением в асоциальные референтные группы.

Представлена характеристика процесса становления профилактики детской безнадзорности и беспризорности в историческом контексте, выделены его этапы. На основе анализа научных источников определено и сформулировано понятие «профилактическая работа с детьми улицы», которая рассматривается нами как целенаправленная социально-педагогическая деятельность, целью которой является оптимизация социальной ситуации каждого конкретного безнадзорного и беспризорного ребёнка с помощью устранения или нейтрализации детерминант его десоциализации, содействует уменьшению и локализации их девиантного поведения. Определены особенности институционального обеспечения по данной проблеме и состояние профилактической работы с детьми улицы.

Выявлены и обоснованы социально-педагогические условия профилактической работы с детьми улицы (создание жизненного социально-ориентированного пространства для безнадзорных и беспризорных детей; формирование превентивного потенциала детей улицы; обеспечение подготовки специалистов и волонтеров к профилактической работе с детьми улицы), разработана структурно-функциональную модель профилактической работы с детьми улицы.

Определены критерии (эмоционально-поведенческий, сформированность превентивного потенциала, обустройство жизненного социально-ориентированного пространства) и уровни (высокий, средний, низкий) социализированности детей улицы, на основе которых было установлено эффективность действия социально-педагогических условий и структурно-функциональной модели профилактической работы с детьми улицы.

Раскрыта организация проведения формирующего эксперимента. Для создания жизненного социально-ориентированного пространства работа проводилась в семье, школе, на улице, чему содействовало взаимодействие школы, отдела социально-профилактической работы, приюта, а также осуществлялась профилактическая работа в каждом из учреждений. Основной технологией выступало ведение случая. Формирование превентивного потенциала у детей улицы осуществлялось с помощью специально разработанной программы «Превенция». Для обеспечения подготовки специалистов были организованы методические семинары, круглые столы, ролевые игры, а для волонтеров – обучающая программа «Шаги». Внедрению социально-педагогических условий и структурно-функциональной модели способствовала деятельность Ресурсного центра и Волонтерского отдела, организованных нами на базе отдела социально-профилактической работы.

Представлены результаты экспериментальной работы. Согласно полученным данным, выявлена позитивная динамика уровня социализированности детей улицы в результате влияния социально-педагогических условий профилактической работы.

Ключевые слова: дети улицы, безнадзорность, беспризорность, профилактическая работа с детьми улицы, социально-педагогические условия.

Ren' L.V. The social and pedagogical conditions of prophylactic work with the street children. – Manuscript.

The dissertation for the scientific candidate degree of pedagogical sciences in specialty 13.00.05 – social pedagogic. – National pedagogical university named after M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2011.

The dissertation is devoted to the problem of prophylactic work with the street children. The author has analyzed substantive theoretical provisions, the essence and maintenance of concepts, the reasons of appearing, children desocialization determinants; described the process of becoming children's neglect and homelessness prophylaxis in the historical context; found out the features of maintenance, organization and state of prophylactic work with the street children.

The social-pedagogical conditions of prophylactic work with the street children are defined (creation the vital social-orientated space for the neglected and homeless children, forming the preventive potential of the street children, providing preparation of specialists and volunteers for prophylactic work with the street children), structural-functional model of prophylactic work with the street children is developed. The forming experiment realization, the efficiency of social-pedagogical conditions and structural-functional model of prophylactic work with the street children are shown.

Key words: street children, neglect, homelessness, prophylactic work with the street children, social-pedagogical conditions.

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія KB № 17500-6250 ПР від 16.11.2010 р.*

Підписано до друку 14.04.2011 р. Формат 60×90 1/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 0⁹ обл.-вид. 0,9.
Наклад 100 п ам. № 478.
Редакційно-видавничий від ПУ імені Т.Г. Шевченка.
14013, вул. Гетьмана Полуботка, 53, к. 208.
тел. 65-17-99. Chdpu_tipograf_208@gmail.com